

zekere myopie zijn nooit veraf. Zo vernemen we op pagina 122 dat de laatmiddeleeuwse crisis ook in de stad Luxemburg tot een exodus aanleiding heeft gegeven. Bron hiervoor is het voorkomen van twee wevers in Genua en nog eens twee inschrijvingen van Luxemburgers (met maar liefst 25 jaar interval) in het Florentijnse lakenambacht... Op pagina 95 heet het dat dezelfde crisis het Luxemburgse 'ecosysteem' grondig heeft dooreengeschud, terwijl in het voorafgaande betoog overtuigend wordt aangetoond dat pas in de zestiende eeuw enig inzicht in de economische waarde van het woud is gegroeid, voordien pleegde men ronduit roofofbouw... Wanneer Yante het over Luxemburg-stad heeft, noemt hij deze erg bescheiden nederzetting steevast 'la capitale'. Een erg vleiende en op het randje van het misleidende benaming voor een erg bescheiden stad, zeker als men deze meet aan het stedelijk netwerk in de meer urbane delen van de Bourgondische Nederlanden, Vlaanderen en Brabant en aan het nabije Rijnland. Een poging om de verschillende nederzettingen onderling demografisch te vergelijken ware voor de niet-Luxemburgse lezer wel nuttig geweest. Maar daartegenover staat dat Yante de economische geschiedenis van de late middeleeuwen verrijkt heeft met een erg degelijke bespreking van de betekenis van de vorstelijke vrijgeleide (het fameuze 'conduit'), met een belangrijk dossier over het belang van een regionaal wegennet vertrekkend uit de Gallo-Romeinse situatie en met een globale kennis over een perifeer gebied van het economisch ook erg verscheiden Bourgondisch statencomplex.

Marc Boone

J. Mertens, ed., *Crux et arma. Kruistochten, ridderorden en Duitse Orde* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen, IV; Bilzen: Historisch studiecentrum Alden Biesen vzw, 1997, 281 blz., ISBN 90 802208 3 3).

Sinds 1994 geeft het Historisch Studiecentrum Alden Biesen de reeks Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse Orde in de balije Biesen uit. De vierde publicatie in deze reeks is de bundel *Crux et arma*. Dit werk is de neerslag van twee congressen over de architectuur van de Duitse Orde en haar aanwezigheid in West-Europa. Niet alle bijdragen in deze bundel hebben echter betrekking op een van deze twee thema's. In de artikelen van U. Vermeulen en H. Samsonowicz staan respectievelijk de kruistochten naar het Heilige Land en de kruistochten in Oost-Europa centraal. K. Elm en J. Fleckenstein concentreren zich op de ridderorden in het algemeen.

Ruim de helft van de bijdragen in deze bundel besteedt aandacht aan de Duitse Orde in West-Europa. H. Samsonowicz neemt, in een tweede bijdrage van zijn hand, de handel van de Pruisische ordestaat onder de loep. Hij onderscheidt hierbij een vijftal regio's waarmee de orde handelscontacten onderhield. De afbakening van enkele van deze regio's is echter niet altijd even gelukkig gekozen. Zo kunnen Schotland, Frankrijk, Denemarken en Lübeck gezamenlijk toch moeilijker als een regio beschouwd worden, maar zijn het veeleer aparte afzetmarkten. Veruit de belangrijkste afzetmarkt voor de Duitse Orde was Vlaanderen, waar de orde een eigen handelscentrum in Brugge bezat.

Deze plaats speelde ook een rol in de financiering van de Pruisenreizen van de Europese adel. W. Paravicini laat zien dat de Pruisenvaarders hun reis konden financieren door middel van leningen die zij in Pruisen sloten en pas bij terugkomst in Brugge aflosten. Een probleem dat Paravicini in het begin noemt is de 'geografische paradox' tussen de herkomst van deze Pruisenvaarders en de verspreiding van de Duitse Orde. Hij legt een verband tussen de aanwe-

zigheid van de orde in de Nederlanden en de vele Pruisenvaarders die uit dit gebied kwamen. Zoals Paravicini echter ook opmerkt gaat een dergelijke vergelijking niet op voor bijvoorbeeld de Pruisenvaarders uit Engeland, Frankrijk en Italië, gebieden waar de Duitse Orde niet of nauwelijks aanwezig was. Hij merkt terecht op dat een simpel causaal verband dan ook niet aan te wijzen is. Merkwaardig is het dan dat Paravicini wel een relatie legt tussen de verspreiding van de orde in de Nederlanden en de overeenkomstige deelname aan de Pruisenreizen.

U. Arnold belicht in zijn bijdrage de handel van de orde in het noordwesten van Europa. Tot voor kort werd er aan dit aspect nauwelijks aandacht besteed. Bij deze handel ging het voornamelijk om wijn uit de omgeving van Koblenz. Al in het midden van de dertiende eeuw bezat de orde vrijstellingen voor alle tolplaatsen tussen Koblenz en de monding van de Rijn. Dat deze privileges gericht zijn aan de orde in het algemeen, heeft te maken met de op dat moment nog niet volledig ontwikkelde organisatie van de Duitse Orde. Zo kwamen de balijen Utrecht en Biesen niet eerder dan in het begin van de veertiende eeuw tot stand. Aan deze ondoorzichtige ontwikkelingsfase van de Duitse Orde in *départes inferiores* besteedt U. Arnold in een tweede bijdrage aandacht. J. A. Mol gaat in op de ontstaansgeschiedenis van de balije Utrecht. In de eerste decennia na de stichting in 1232 wist het Duitse Huis te Utrecht haar bezittingen niet spectaculair te vermeerderen. Door schenkingen van de Hollandse gravenfamilie en tal van Stichtse ministerialen, kwam hierin na 1260 echter verandering. Mol vermoedt dat een overgang van een 'verplegende' naar een meer 'vechtende' taak hiervoor verantwoordelijk was. Ook de kruistochtpropaganda die de orde maakte na 1260, zou hierin een rol hebben gespeeld. Terecht stelt Mol dat de precieze relatie tussen oorzaak en gevolg nog onduidelijk is en verder onderzoek vergt.

Van de bijdragen gewijd aan de architectuur van de Duitse Orde, is die van de bouwhistoricus B. Klück over de bouwgeschiedenis van het Duitse Huis te Utrecht vermeldenswaard. Het bouwhistorisch onderzoek van Klück levert interessante gegevens op die in veel gevallen niet in schriftelijke bronnen te vinden zijn.

Een punt van algemene kritiek is de vertaling van de Duitstalige bijdragen. In sommige gevallen staat deze dusdanig dicht bij de oorspronkelijke tekst, dat daardoor een soort 'germanistisch' Nederlands ontstaat. Al met al vormt *Crux et arma* een nuttige bijdrage aan de toenemende belangstelling voor de geschiedenis van de Duitse Orde in Nederland en België.

M. Koopstra

H. Pleij, *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* (Amsterdam: Prometheus, 1997, 544 blz., f49,50 (paperback), ISBN 90 5333 559 5 (gebonden), 90 5333 560 9 (paperback)).

Het kan niet anders dan dat een auteur als Herman Pleij in een boek over een onderwerp als het luilekkerland Cocagne zijn lezers overspoelt met een stortvloed aan gegevens, associaties, opvattingen, voorstellingen, redematies en nog veel meer, zodat de lezer, op pagina 472 gearriveerd, het boek amechtig sluit, wellicht na toch nog een blik te hebben geworpen op de verantwoording (473-511), de literatuurlijst (512-532) en het register (533-544). Het boek begint rustig met een uiteenzetting over de oorzaak: het verloren paradijs (9-18), en het onderwerp van het boek: het paradijs als 'droomland' (19-33), gevolgd door de presentatie van de uitgangspunten: de publicatie van de bewaard gebleven Middelnederlandse teksten over Cocagne met vertalingen in modern Nederlands (38-63). In aansluiting daarop volgen een paar verduidelijkende beschouwingen over die teksten zelf (64-110).